

Ekkor változott minden körötte, ugyanígy benne is. A való való lett: a férfikor következett. Sötétültek a színek. A képek filmszerű trivialitása eltűnt, „objektíváltabb” lett minden, a hajsza az utcán folyt, nem a filmvásznakon.

„...Ágyban fekszem, s egész nap nézhetem a fekete hollókat, ahogy keringenek a havas Vérmezőn...” — olvashatjuk egy még későbbi állapotról a *Keresztül-kasul az életemen* lapjain. Az irodalomtól mentes színházba, moziba, cirkuszba járás utáni vágyak idején.

Buday Györgyről, születése 80. évfordulóján

1.

Három kultúra részese. Erdélyben született (még a monarchia idejében), ott nevelkedett s szülőföldje gazdag tradícióinak meghatározó erejét később is, mindig vállalta. Ma is, az angol Ki kicsoda kérdésére válaszolva, erdélyinek vallja magát. Fiatalsága legtermékenyebb, ma már művelődéstörténeti jelentőségű éveit Szegeden, az alföldi magyar parasztváros „falai” közt töltötte. S bár kezdetben nem érezte jól magát, végül mégis itt találta meg igazi arcát: a művészet és a mozgalmászervezőt, a közösségi ügyeknek élő, új típusú értelmiségiét. A népi mozgalom egyik legjelentősebb előkészítőjét, legtisztább vonulatai egyikének megteremtőjét tisztelhetjük benne. Angliába kerülése mégsem volt véletlen, vagy a történelem kényszerítő erejének egyszerű eredménye. Erdélyi liberális-protestáns neveltetése, alkati racionalizmusa s alakuló élményei során hozott tudatos értékválasztásai fogékonyra tették az angol liberalizmusra is, arra a nagy tradícióvilágra, amely realitásérzéke, rugalmassága és értéktisztelete révén Cromwelltől máig mindig meg tudott újulni, „konzervatívként” is haladni tudott. S később, bár volt idő, amikor szívesen hazatért volna, s csak a kényszerítő történelmi fordulatok miatt maradt „kint”, Angliát azért tartotta meg élete teréül, mert az angol életvitel, az angol életstílus tette lehetővé számára, hogy úgy érezze otthon magát, hogy magyarságáról se kelljen lemondania.

Nekünk, „mai magyaroknak”, kétségkívül életútja középső, szegedi szakasza a legérdekesebb: itt Szegeden lett „valaki”, itt írta be nevét a magyar művelődés történetébe s munkássága is itt volt a legösszetettebb. A művész is itt forrt ki, a közéleti személyiség, a mozgalmászervező is itt ért meg.

Hogy ez a „szegedi” Buday milyen személyiséggé, milyen művelődési típusná formálódott, alapvetően mégis több szálú fejlődés eredménye. Belejátszott az erdélyi tradíció, az önerőből értelmiségivé, sőt professzorrá magát fölküzdő nagyenyedi neveltetésű édesapa emberi tartása, humánuma, a református történeti hagyomány — s természetesen a trianoni Magyarország veszteséges lőköre, értelmiséget próbára tevő válságszituációja.

Alaprétégként maga az erdélyi tradíciót emelte ki. 1937-ben, Kőhalmi Béla Új könyvek könyve című vallomásgyűjteményében adott erről legszebben számot: „Erdélyben születtem s bárha Kolozsváron éltem, sokat jártam a Székelyföldön, Kalotaszegen, Mezőségen és a Barcaságban, s nagyapámék gazdagságában, rokonok házánál elevenből tanultam meg a székely meséket, balladákat, mondákat, melyeket később nyomtatásban is felfedeztem. Ezek a me-

sék nem mesék voltak a számomra, s dehogyis voltak »irodalom«, — hiszen éppen olyan valóságos életelemei voltak a falusi napoknak, mint a faragott galambdúcós kapu, amelyiken kézzelfogható bizonyossággal átmentem, mint az eperfa, amelyekre fel kellett mászni, mint a pónyikalma, amelyik csak ott termett, mint maga a nagyapám, és Lőrinc bácsi, a testvére, és a többiek, akik csizmában jártak, nem úgy mint az apám és mi általában Kolozsváron, — és mégis egy pillanatig sem jutott eszembe kételkedni, hogy ők nem valóságosak. Ma már tudom, hogy két csoportra kellene szétosztani ezeket az emlékeket: életre és irodalomra. Egyik lenne a »népi epika«, másik a székely vagy a szász falu »szociográfiája«. [...] máig a legdöntőbb, elhatározó és tápláló élményt ez jelentette. Ez, és ennek a folytatása. Mert minden új vidék, minden új falu és minden új tanya, melyet azóta is megismerek, valamiképpen ezekhez az alapélményekhez, ezekhez az alapfalukhoz épül hozzá, minden új mese és ballada, amit hallok, vagy olvasok, ezekhez kapcsolódik.”

Az erdélyi tradícióba, a népélet s a népművészet megélésén túl, természetesen beletartozott a liberális protestantizmus erkölcs- és értékkijelölő hatása, személyiségfejlesztő ereje is. A szolgálat etikája innen származott eszményeibe, innen eredt — alkati racionalizmusán túl — ésszerűsre törekvése, pragmatizmusa is. De innen eredt az a tudatosan vállalt, sőt személyiségelemmé lett toleranciaelv, mely törekvései centrumában helyezkedett el a legnehezebb időkben is.

2.

1924-ben, 17 évesen került Szegedre. Apjának ellehetetlenülven helyzete az akkor már Romániához tartozó Erdélyben, repatriálnia kellett, s magyarországi állást a szegedi egyetemen kapott. Szegeden akkor az erdélyi menekültek jelentős számban éltek, az egyetem is tulajdonképpen a régi, kolozsvári univerzitász személyi állományát foglalkoztatta. Lakásgondjuk is hamar megoldódott — a fiatal Buday György mégis nehezen találta meg helyét a városban. Évek teltek el, amíg föltaalálta magát, s mélyen jellemző rá, hogy ezt a „helyére kerülést” a Bethlen Gábor Kör kínálta munkalehetőségeknek köszönhette.

A köről, amely a Szegedi Fiatlok mozgalmának bölcsője lett, sok szó esett már; először Csaplár Ferenc irányította rá a figyelmet, majd magam is írtam róla, legutóbb pedig doktori disszertáció tárgyalta történetét. Itt tehát elég annyit mondani róla, hogy a református egyetemi és főiskolai hallgatók egyesületeként működött, Buday föllépéséig tulajdonképpen működése erősen formális volt, jórészt diákszociális munkára korlátozódott. Buday azonban, mint az egyetemi életbe nagy lendülettel bekapcsolódó joghallgató, elnökként fölújította munkáját, s nemcsak szervezettebbé, élőbbé sikerült tennie a vegetáló kört, de új irányultságot is adott neki. Ady, Móricz, Szabó Dezső hatására — élve már a parasztság sorsára irányuló figyelem első eredményeivel, például Gesztelyi Nagy László tanyakutatásaival — figyelmük az ország válsága s a parasztság sorsa felé fordult. Előadás-sorozatokat szerveztek, előadásait nyomtatásban is megjelentették, s megkísérelték törekvéseiket mozgalommá szervezni. Az agrársettlement-központ, melynek létrehozását tervezték, nem valósulhatott ugyan meg (tervükhöz intézményes háttér, anyagi bázis kellett volna), de tanyai kiszállásaikkal, karitatív és helyzetföltáró akcióikkal a népi mozgalom egyik előzményévé lettek — jórészt, ha nem is kizárólagosan, Buday jóvoltából.

Buday és társai szerepe, persze, nem politikatörténeti értelemben volt jelentős. A kör s az agrársettlement-mozgalom szervezeti erejénél nagyobb volt eszmetörténeti és propagandisztikus hatása. Az értelmiségi fiatalság „nép felé való fordulásában” szerepük úttörőnek tekinthető. Miből fakadhatott ez a hatás? A körnek s a belőle kinövő Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának volt egy fontos megkülönböztető vonása, amely jótékonyan emelte ki őket a kor diákszervezeteinek átlagából. Az 1919 utáni diákszervezetek többsége erősen hierarchikus, „katonás” szervezet volt, öncélú szervezeti élet, külsőségekre adó, hangoskodó magabiztosság, más irányzatokkal, törekvésekkel szembeni intolerancia, szórakozásokba, sőt ivászatokba átcúsúzó diákközélet jellemezte őket. Az egyensapkas, „csuklóforgató”, demonstratív külsőségekben kimerülő diákszervezetektől azonban a Bethlen Gábor Kör már kezdetben is különbözött. Egyleties-demokratikus szervezeti hagyománya bölcsője lehetett a továbbfejlődésnek. Innen nézve érthető meg, hogy a felekezeti — református — körben hamar föltűntek más felekezetűek (katolikusok, zsidók), mint teljes jogú és értékű partnerek, s a kör centrumának fejlődése a minőségi kiválasztódás irányába haladt. A körből a munka során az „élcsapat” kristályosodott ki, s ez a legtehetségesebbekből, legtisztább fejlődésű fiatalokból álló csoport már felekezetre, származásra s egyéb parciális tényezőre nem figyelve alkotott egységes műhelyt. Reformátusok mellett katolikusok (Bálint Sándor, majd később Ortutay Gyula), zsidók (Hont Ferenc, Kárász Judit, Radnóti Miklós, Reitzer Béla) dolgoztak együtt a „növelő közösségben”. S a csoport tagjai más szempontból sem uniformizálódtak. Az alapvető szociális, erkölcsi és intellektuális értékekben megegyeztek, de ezen belül volt közöttük népi orientációjú és liberális, kommunista és aktív katolikus, oktobrista örökséget ápoló, s angolszász orientációt képviselő — de egységüket a korral való szembenállás, az értelmiség hivatását a szociális érzékenységgel összekapcsoló attitűd, a szellemi értékek — klikkérdekektől független — tisztelete biztosította.

Hatásuk, országos, sőt országhatáron túli ismeretségük alapja e sokfelé nyitott, mégis egységes föllépésükben rejlett. De föllépésük — sok más értelmiségi csoporttól különbözően — *művekben*: irodalmi, művészeti és tudományos produkcióban is testet öltött, s törekvéseik ezáltal lettek igazán hatásosak. Buday 1931-től gyors ütemben kibontakozó fametszőművészete, Radnóti fokozatosan fejlődő, egyre tisztább, egyre nemesebb hangú költészete, Ortutay Gyula folklorisztikai munkássága, Tolnai Gábor irodalomtörténeti tanulmányai, Hont Ferenc színházszervezői és -magyarázó munkái, Erdei Ferenc korszakos jelentőségű szociográfiai munkássága, Reitzer Béla szociológiai alapozású tanulmányai, Kárász Judit remek szociofotói — egy határozott karakterű, színvonalas művész- és tudóscsoportot állítottak a magyar szellemi élet elé. Hogy munkájukat szinte valamennyi számottevő irányzat, tömörülés, csoport elismerte, így egyaránt szólt intellektuális teljesítményüknek, kiadványokban, előadásokban, különféle akciókban megmutatkozó szervezettségüknek — s irányzatuknak, amely akkor, a nagy szétszóródás előtti, már a szétagulódást előlegző időkben a legjobb tendenciákat egyesítette, s mintája lehetett volna a progresszió harci szövetségének. Nem véletlen, hogy a Művészeti Kollégiumot, s személy szerint magát Budayt is nemcsak a népi írók irányzatjelző nagy egyéniségei, például egy Illyés Gyula, egy Kodolányi János, egy Szabó Pál, egy Szabó Zoltán becsülte nagyra, de respektálta a besorolhatatlan Németh László, vagy a kommunista mozgalom legtisztább törekvéseit megtestesítő Bálint György is. Munkatársul hívta őket a népi Válasz, az urbánus Szép Szó,

s a kommunista Gondolat — s még a reformkonzervativizmus legmagasabb színvonalát jelentő Szekfű Gyula is úgy vélte *Három nemzedék s ami utána következik* című korjelző könyvében, hogy a háború után föllépett új nemzedék legjelentősebb és leginkább becsülendő csoportja a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma.

Budaynak mind e hatásban fölmérhetetlenül nagy szerepe volt. Nyugodtan mondhatjuk, a Szegedi Fiatalok csoportja s mindaz, amit nevük műveiben, teljesítményekben jelent, Buday életművének egyik legjelentősebb tétele.

3.

A másik nagy tétel, amelyet róla szólva nem lehet említetlenül hagyni, művészete: fametsző-munkássága.

Szegedre már — 1924-ben — „kiállító művészként” érkezett, s itteni első éve végén leghőbb vágya még a képzőművészeti főiskola volt. Művészi munkája azonban, ahogyan szerepet vállalt a Bethlen Gábor Körben, háttérbe szorult. Az 1925 és 1931 közötti évek így pályájának apálykorszakát jelentik. A *Boldogasszony búcsúja* megjelenése (1931) előtti évekből nagyobb munkáját alig ismerünk.

A Boldogasszony búcsúja 15 fametszetének elkészítése azonban fordulat művészi pályájában. Két szempontból is. 1. Rátalált legfontosabb művészi tárgyára, a népi kultúrára, ráhangolódott annak tragikus, sötét mélységeire, emberi tartalmaira. 2. Megtalálta saját legigazibb, leginkább testhez álló műfaját, a fametszést. S e 15 fametszet már kétségkívül az „igazi” Budayt mutatta. Bennük megalkotta azt a szintézist, a „népi” és a „modern” ama összekapcsolását, egységes szemléletként való érvényesítését, ami később is jellemezte művészetét.

Ezt követően pedig munkássága gyorsuló ütemben bontakozott ki. Éveken keresztül megcsinálta: „elgondolta”, megtervezte, megillusztrálta a Szegedi Kis Kalendáriumokat, amelyek a magyar bibliofília apró remekei. Könyvek sorát tervezte, s illusztrálta (Karácsony Benő: *Új élet kapujában* [1932], Arany János balladái [1933], Ortutay Gyula néprajzgyűjtése [1934], Radnóti Miklós: *Újhold* [1935]). Elkészítette s 1934-ben megjelentette *Book of Ballads* című fametszetkönyvét, 1935-ben a „Buday—Ortutay-féle” *Székely népballada-kötetben* publikált 47 fametszetet, művészete egyik nagy sorozatát. 1936-ban a *Magyar parasztmesék* 52 remek tollrajzával jelent meg (ezt a kötetet Ortutayval és Illyéssel készítette) stb. 1931 és 1936 között — néhány nagy műve kivételével — szinte mindazt megalkotta, amit az átlagos mai magyar művészetkedvelők ma a Buday életműből ismernek.

Művészetének karakterét jellemezni, értékét kijelölni nem lehet e sorok írójának feladata; ez a művészettörténészek dolga. De, alighanem Perneczky Géának van igaza, aki — még 1970-ben — így írt róla: „A fametszet egykor könyvek díszítésére született meg, s Buday György művészete tudatosan vállalta ezt a klasszikus szerepkört és a belőle származó műfaji megszorításokat. A harmincas években megjelent székely népballada-illusztrációi, és parasztmeséket vagy Arany-verseket kísérő metszetei olyan szűkszavú, szimbólumokba tömörített kompozíciók, melyek a fehér—fekete ellentét ritmikus használatával a régi könyvdíszekre, a figyelmet a szöveg és a kép közt megosztó rajzokra emlékeztetnek.

De Buday saját korának grafikai nyelvét sem tagadta meg. Metszetein mindig a fekete szín dominál, ami nemcsak a balladákhöz vonzódás, a komor

előadásmód jele, hanem bizonyos festőisége is. A lineáris rajzolatú, síkba kiterített klasszikus fametszetstílussal, tehát a Dürer- vagy Holbein-féle előadásmóddal ellentétben Buday a teret, a mélységet és a fényhatásokat is érzékelteti. Az események mindig a kép háttérében, a felvillanó fehérek drámai tűzijátékával kísérve érik el csúcspontjukat, s ebben a feszített, érzelmileg szándékosan túlhevített stílusban a század első felének képzőművészeti felfogására ismerünk.”

Nevét és műveit a harmincas évek közepén már az ország határain túl is ismerték — s nemcsak magyar nyelvterületen. Erdélyi repeciójával párhuzamosan Nyugat-Európában is megismerték. A *Walpurgis-éjszaka* 1932 című metszetét már külföldi — lipcsei — megrendelésre csinálta, s műveit hamarosan az angol, német stb. kritika is egyöntetű dicsérettel fogadta. Különösen „jó sajtója” volt *Book of Ballads* című kötetének, amelyről egyebek mellett dicsérően írt az Apollo, a Times Literary Supplement, a Contemporary Review, a Print Collectors Quarterly, a Studio. Angliai fogadtatásának alaphangját mégis a Manchester Guardian kritikája adta meg, amelyből kiderül, Buday metszetei még a színvonalasnak tartott angliai fametszéshez képest is új színeket hoztak. E kedvező fogadtatás egyik csúcának tekinthető, hogy 1937-ben, a párizsi világiállításán — ott, ahol az egyik nagydíjat Picasso kapta — a grafikai nagydíjat ő nyerte el.

*

Élete és munkássága fél évszázada külföldön zajlik, életműve egészének fölmérése, végső megítélése, a magyar kultúra egészében elfoglalt helyének kijelölése így még a jövő feladata. Csak sejtjük, hogy angliai periódusában is egy nagy pálya önértékű, jelentős fejezete jött létre. Legfontosabb műve is alighanem már Angliában született. (E kiemelésre leginkább az Atheni Timon-sorozat szolgál rá.) De a kutatás, amelynek nagy adósságai vannak vele kapcsolatban, már folyik, s bár 1948 után hosszú ideig nem vettünk róla tudomást, ma már tudjuk: 20. századi kultúránk fontos alakja, művelődéstörténetünk integráns része.

Születése 80. évfordulóján tisztelettel köszöntjük.

LENGYEL ANDRÁS

Buday György: Benvenuto Cellini